

3. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939)

3.1. Nemzetközi-jogi helyzet

Az első világháború kitörésének pillanatában meglehetősen feszültek voltak a nemzetiségi viszonyok Magyarországon. A háborúba lépést követően tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Tisza István kormánya azonnal életbe léptette a kivételes hatalom gyakorlásáról szóló 1912. évi LXIII. törvényt. Ennek nyomán korlátozták a nemzetiségi pártok, az egyesületek és a sajtó tevékenységét. A különösen veszélyeztetettnek tekintett felvidéki, erdélyi és délvidéki területeket szigorú rendszabályokkal katonai övezetté nyilvánították. A későbbi Kárpátaljára 1914 szeptemberében orosz csapatok törtek be. Decemberben sikerült ugyan visszaszorítani őket, de a katonai rögtönítélő bíróságok az ellenséggel való együttműködés vádjával halálos ítéleteket is hoztak a helybeli ruszinokkal szemben. Az 1915 januárja és áprilisa közötti ismételt orosz betörés nyomán még tovább fokozódott a ruszinokkal szembeni bizalmatlanság.

1918 januárjában W. Wilson, az USA elnöke meghirdette a nemzeti önrendelkezés elvét mint a világháború lezárásának lehetséges eszközét. Ennek hatására 1918 áprilisában az Osztrák–Magyar Monarchiából emigrált nemzetiségi politikusok Rómában nemzetiségi kongresszust hívtak össze, amelyen kimondták, hogy a Monarchia nemzetiségei nem akarnak megmaradni a birodalom keretein belül, hanem független államiságot követelnek. Sorra alakultak meg az emigráns nemzeti tanácsok, melyeket a világháború végén a győztes hatalmak tárgyaló partnerként ismertek el.

Magyarországon az őszirózsás forradalomban hatalomra került Károlyi Mihály kormánya által létrehozott nemzetiségi minisztérium Jászi Oszkár vezetésével egyetlen konkrét lépést tudott megtenni az 1918. december 21-én elfogadott és december 25-én kihirdetett X. Néptörvény kibocsátásával Ruszka Krajna autonómiájáról. A törvény 1. §-a kimondta, hogy „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg”. A 9. § szerint pedig „a nem ruszin nyelvű népesség helyhatósági és kulturális autonómiája biztosított”. 1919. január 29-én tették közzé az 1919. évi VI. néptörvényt a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról. Berinkey Dénes kormánya idején, 1919. március 11-én jelent meg az 1919. évi XXX. néptörvény, amelynek Magyarország szlovákok által lakott felvidéki részeiből akart szlovák autonóm területet alakítani Slovenska Krajina néven. Ekkor azonban a szóban forgó területek jogilag is az 1918. október 29-én megalakult Csehszlovák Köztársasághoz tartoztak.

1919 januárjában megkezdődött a csehszlovák és a román hadseregek térfoglalása a későbbi Kárpátalja területén. Márciusban Magyarországon kikiáltották a tanácsköztársaságot, azonban a régió szempontjából ennek alig volt gyakorlati jelentősége, hiszen áprilusra befejeződött Kárpátalja katonai megszállása. A Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya még kitért arra, hogy „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban élők minden nemzet szabadon használhatja nyelvét, ápolhatja és fejlesztheti nemzeti műveltségét” (84. §), és a „ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket” „ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el” (87. §). Ugyanígy az alkotmány a német többségű magyarországi „összefüggő területeket” német nemzeti terület-

nek ismerte el. Végül az alkotmány 88. §-a deklarálta, hogy a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy „a felszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak”. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jén a román intervenció következményeként lemondott.

Az 1919 januárja és áprilisa között a csehszlovák hadsereg fennhatósága alá került, későbbi kárpátaljai területeken bevezették a csehszlovák közigazgatást, így a régiónak Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársasághoz történt csatolása az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződéssel, átmenet nélkül végrehajtható volt. A nyelv-kérdést és az országban élő etnikumok státusát ettől kezdve a csehszlovák törvények határozták meg.

3.2. Kisebbségvédelem, nyelvi jogok és állampolgárság

A Szövetséges és Társult Főhatalmak a békeszerződésekbe kisebbségvédelmi rendelkezéseket építettek be. Így történt ez többek között a Csehszlovákiával megkötött saint-germaini szerződés vagy a Magyarországgal megkötött trianoni békeszerződés esetében. A békeszerződések betartásának felügyeletére 1920. január 10-én létrehozták a Nemzetek Szövetségét (Népszövetséget). A két világháború közötti időszakban a legtöbb panaszt a lengyelországi németek és ukránok, a romániai és a jugoszláviai magyarok, a németországi lengyelek, a csehszlovákiai németek és a görögországi albánok nyújtották be a Népszövetséghez, elsősorban az oktatás, az agrárreform, az állampolgárság és az anyanyelvhasználat ügyeit illetően.

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben írta alá a kisebbségek jogait szabályozó szerződést. (A csehszlovák törvénykezésben 508. sz. törvény, kihirdetve 1921. december 31-én.) E szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a Podkarpatszka Rusz néven fennhatósága alá került területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. Az autonómia megvalósítása azonban egészen 1938 őszéig elmaradt.

A szerződés I. fejezetének 3–6. cikkelyei szabályozták az állampolgárság kérdését. Eszerint Csehszlovákia köteles fenntartás nélkül saját állampolgárainak elismerni mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akiknek a szerződés életbe lépésének idején illetősége vagy lakóhelye van az ország területén. A 7. cikkely leszögezi, hogy „minden csehszlovák állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi”, illetve, hogy „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában”. A kisebbségekhez tartozóknak „joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, vezetni és ellenőrizni, azzal a joggal, hogy azokban saját anyanyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják.” A 9. cikkely szerint a törvényeknek lehetővé kell tenniük, hogy a „csehszlovák állampolgárok gyermekeit saját nyelvükön tanítsák.”

Csehszlovákiában a nemzeti kisebbségek jogállását a saint-germaini nemzetközi szerződésre alapozott 1920. évi alkotmánylevél szabályozta. S bár az alkotmány 3. §-a szerint „a Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan”, azt is kimondja, hogy Podkarpatszka Rusz ennek az egésznek „oszthatatlan része”, mely a köztársaság „egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva”. Az autonóm egység parlamentje nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási ügyekben saját döntési joggal rendelkezik. Az 1920-as alkotmány tehát csak ígéretet tesz a ruszinok autonómiájának létrehozására, ám azt nem valósítja meg.

Az alkotmány „A nemzeti, vallásfelekezeti és faji kisebbségek védelme” című hatodik fejezete kimondja a köztársaság állampolgárainak törvény előtti teljes egyenlőségét nyelvi, vallási vagy faji különbségek nélkül. Lehetővé tette az anyanyelven való oktatást, s a költségvetésből való egyenlő részesedést írt elő. Nem engedi meg az erőszakos asszimilációt.

A nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. A nyelvtörvény 1. §-a szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. Ilyen nyelv azonban valójában nem létezik. A „csehszlovák nyelv” kiötlése mögött az úgynevezett csehszlovakizmus ideológiája állt. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok nemzetállamként jöttek létre, ám a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt nemzetállam, hiszen sem a csehek, sem a szlovákok nem alkottak abszolút többséget az újonnan kialakított országban. Ezért volt szükség az egységes csehszlovák nemzet és nyelv elméletére. Edvard Beneš már 1916-ban, egy Párizsban francia nyelven kiadott írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. [...] Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.” Vagyis a történelmi és nemzetközi jogi szempontból egyaránt előzmények nélküli csehszlovák állam megalapításának ideológiai háttérét az egységes csehszlovák politikai nemzet elmélete, a csehszlovák nemzeti állameszmeként megfogalmazott úgynevezett csehszlovakizmus jelentette. „A csehszlovakizmusnak – hasonlóképpen a korabeli jugoszlavizmushoz – az államalapítás idején kétségkívül reális bel- és külpolitikai funkciója volt (pl. a békekonferencián az új államhoz került nem szláv kisebbségekkel szemben a többségi akarat prezentálása, illetve belpolitikai vonatkozásban a legnagyobb nemzeti közösség, a cseh társadalom önzetlen segítségnyújtásának megideologizálása stb.). Hamarosan azonban a cseh-szlovák viszony rendezésének egyik legnagyobb akadályává vált, miután a csehszlovakizmus egyre inkább a centralizált nemzeti egységállam doktrínája lett” – írja Szarka László.

A csehszlovakizmus elmélete szerint a csehszlovák nyelvnek két nagy változata van: a nyugati (cseh) és a keleti (szlovák). A Csehszlovák Köztársaság nyugati felén (a cseh részen) az egyik, a keleti (szlovák) régiókban a másik változatát használták. A csehszlovák nyelv tehát ahhoz hasonlító konstrukció volt, mint az egykori Jugoszlávia legnagyobb nyelve. Ott a szerb területeken szerbhorvátnak, a horvát részen horvátszerbnek nevezték azokat a délszláv nyelvváltozatokat, melyeket, miután Jugoszlávia szétesett, két különálló nyelvnek tekintenek: a független Szerbiában a szerb, a szuverén Horvátországban a horvát az államnyelv, ám gyakorlatilag továbbra is ugyanazt a nyelvet használják,

mint az egységes délszláv állam fennállása idején. Ma az önálló Csehszlovákia és a független Szlovákia államnyelve.

A csehszlovák nemzet és nyelv elvileg az egyenrangú cseh és szlovák változatból állt. Ám valójában a Csehszlovák Köztársaságban politikai értelemben a csehek domináltak. Ezt igazolja az is, hogy ha a „csehszlovák nyelv”-nek a szlovák az egyenrangú keleti változata, akkor Podkarpatszka Rusz területén logikusan ennek a keleti változatnak kellett volna megjelennie a közigazgatásban és az oktatásban. Már csak azért is, mert a szlovák nyelvi szempontból jóval közelebb áll a ruszinhoz (ukránhoz), mint a cseh. Ám Podkarpatszka Ruszban inkább a cseh nyelv volt a közigazgatás és az oktatás nyelve, mintsem a szlovák.

A nyelvtörvény is megfogalmazza a kisebbségek anyanyelvi oktatásának jogát. Ruszinszko (vagyis Podkarpatszka Rusz) vonatkozásában a 6. § kimondja, hogy a majdan létesítendő országgyűlés a nyelvi kérdésekben saját törvényeket fogadhat el, ám mindaddig ez a nyelvtörvény alkalmazandó ebben a régióban is, „ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével”. A nyelvtörvény 1926-os végrehajtási rendelete Ruszinszko kapcsán megismétli a törvényben foglaltakat, ám kimondja, hogy a régióban valamennyi bíróságon, hivatalban orosz (kisorosz) nyelven lehet beadványokat benyújtani. A csehszlovák államnyelv mellett ezen a nyelven is ki kell írni a hivatalos épületek nevét és a hivatalos hirdetésményeket.

A nyelvtörvény és a nyelvhasználatot szabályozó egyéb rendeletek (mint például az 1924. évi 27. sz. kormányrendelet és a nyelvtörvény végrehajtási rendelete 1926-ból) viszonylag széles jogokat biztosítottak a kisebbségi nyelvek beszélőinek. Annak ellenére tehát, hogy a csehszlovák nyelv volt az ország államnyelve és hivatalos nyelve, a törvény biztosította a szabad nyelvhasználat jogát, mégpedig nem csak szóban, hanem írásban is. Például azokban a bírósági eljárásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség képviselőinek aránya elérte a 20%-ot, a hivatali ügyintézés ezen a nyelven is előírták. Ennél is szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított a nyelvtörvény azoknak a városoknak és járásbíróságoknak a területén, ahol a kisebbség aránya az 50 vagy a 75%-os határt is elérte. Ahol a kisebbségi arány meghaladta a 75%-ot, a járási képviselőtestületek dokumentumait nem is volt kötelező államnyelven kiadni, csak ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta.

A szabad nyelvhasználat joga nem csak a magánszemélyeket illette meg. Ha a cégek, vállalatok, társaságok, egyházi testületek székhelye olyan járásbíróság területén volt, ahol a kisebbség elérte a törvényben megszabott határt, ezek is élhettek a szabad nyelvhasználat jogával. Lényeges továbbá, hogy az állam nem megengedte, hanem *előírta* a kisebbségi nyelv használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott százalékarányt. Kárpátalja területének nagy részén kétnyelvű (csehszlovák–ruszin), a magyarok lakta vidékeken pedig háromnyelvű (csehszlovák–ruszin–magyar) feliratok jelentek meg a közterületeken: az iskolák, egyesületek, üzletek, utcák és terek nevét több nyelven tüntették fel.

A Csehszlovák Köztársaság részeit képező mai Kárpátalja területén az 1921. és 1930. évi népszámlálások alkalmával a ruszinok aránya meghaladta a 60%-ot, a magyaroké pedig alatta maradt a 20%-nak. Bár a cseh és szlovák nemzetiségűek száma és aránya emelkedett a két népszámlálás között eltelt időszakban, a növekedés nem volt jelentős.

11. táblázat. A mai Kárpátalja területének nemzetiségi összetétele az 1921. és 1930. évi csehszlovák népszámlások adatai alapján

	1921		1930	
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%
Ruszin	372.278	60,79	446.478	60,80
Magyar	111.052	18,13	116.975	15,93
Német	9.591	1,57	12.778	1,74
Cseh, szlovák	19.632	3,21	34.700	4,73
Zsidó	80.117	13,08	91.845	12,51
Egyéb	19.772	3,23	31.531	4,29
Összesen	612.442	100,00	734.315	100,00

Összeállítva az alábbiak alapján: *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, 1996, Központi Statisztikai Hivatal.

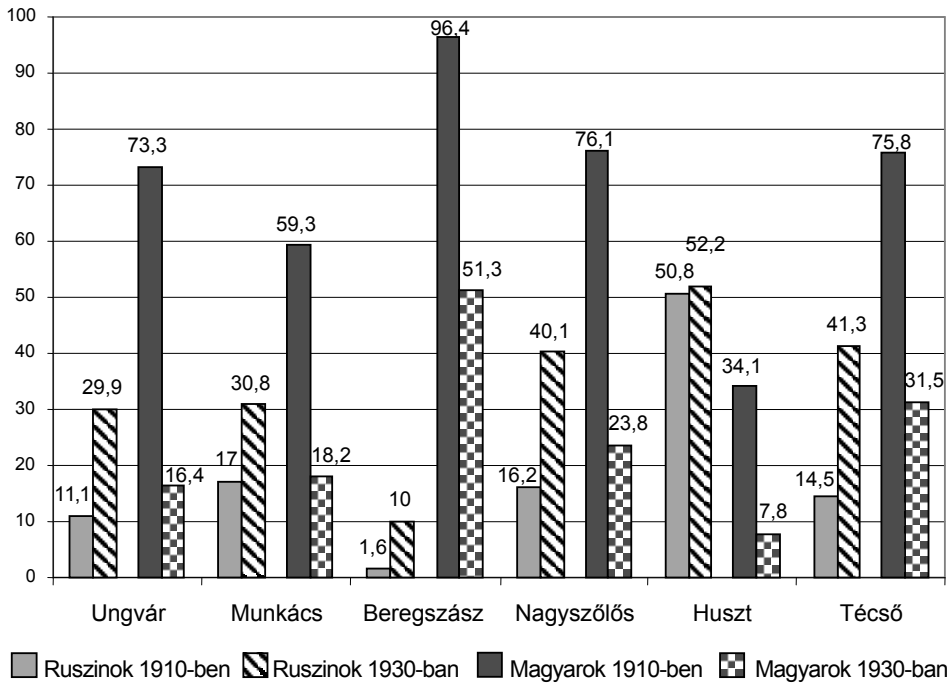
Különösen a városokban és nagyobb településeken esett vissza jelentősen a magyarok aránya. Az 1910. évi censushoz képest 1930-ra Ungváron és Huszton a negyedére, Munkács és Nagyszőlősen a harmadára, Beregszászban csaknem a felére csökkent a magyarként nyilvántartott lakosok aránya. A ruszinok aránya viszont Huszt kivételével mindenütt jelentős mértékben emelkedett.

A nyelvtörvény és végrehajtási rendelete alapján a ruszin (kisorosz) nyelv Podkarpatszka Rusz egész területén használható volt. A magyar nyelvet a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, és Nagyszőlősi járásban használhatták a hivatalokban.

A kedvező nyelvi jogi szabályozás ellenére a nyelvhasználati jogok kapcsán számos panaszt fogalmaztak meg a Csehszlovák Köztársaságban élő kisebbségek. Ennek egyik oka az volt, hogy a nyelvhasználati jogokat biztosító 20%-os küszöböt a járásbíróságok területén kellett elérnie a kisebbségnek. A hatóságok azonban a közigazgatási reformok révén többször is kísérletet tettek arra, hogy úgy állapítsák meg ezek határait, hogy az kedvezőtlenül befolyásolja a kisebbségek arányát. Másrészt a törvényben megszabott arányok meghatározásakor csak a csehszlovák állampolgárokat vették figyelembe.

Bár Csehszlovákia aláírta a békeszerződést, utólag mégsem fogadta el a szerződésnek az állampolgárságra vonatkozó azon rendelkezését, miszerint automatikusan megadja a csehszlovák állampolgárságot a területén élőknek. Az 1920/236. számú, ún. illetőségi törvény kimondta, hogy csak azok kapják meg a csehszlovák állampolgárságot, akik az illetőségüket 1910-ig megszerezték. Azokra, akik utána költöztek az érintett területekre, bonyolult kérvényezési és vizsgálati procedura várt. Az 1926. július 1-jén kelt 152/1926. sz., ún. Lex Dérer (Ivan Dérer igazságügyi miniszter nevéből) törvény csak részben oldotta meg a rendezetlen állampolgárság problémáját. Az állampolgárság ügye azért volt fontos kérdés, mert – amint említettük – a csehszlovákiai törvények a nyelvhasználati jogokat az egyes nemzetiségek jelenlétének százalékos határához kötötték. A rendezetlen állampolgársági ügyek pedig elsősorban a kisebbségeket érintették. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás például tizenhatezer külföldi állampolgárt és hontalant talált Kárpátalján, s legnagyobb részük magyar és ruszin volt. A csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező kárpátaljaiak nem csak a 20%-os küszöb eléréséhez hiányoztak, hanem a vá-

3. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja nagyobb településein az 1910. és az 1930. évi népszámlálások adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter:

Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.

Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 88–89. o.

lasztások során is. Szavazati joggal ugyanis csak azok rendelkeztek, akik a Csehszlovák Köztársaság állampolgárai voltak.

A népesedési politikát egyébként is szívesen alkalmazták nyelvpolitikai célokra a csehszlovák hatóságok. Feltűnő például, hogy míg az 1910. évi magyar népszámlálás eredményei szerint a mai Kárpátalja területére számítva 184 ezer magyar élt a régióban, az első csehszlovák census azonban ugyanezen a területen már csak 111 ezer magyart talált. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy az államhatalom megváltozása után nagyon sok magyar hivatalnok, értelmiségi, katonatiszt és csendőr települt át Magyarország Trianonban meghúzott határain belülre. Másrészt azonban az anyanyelvet nyilvántartó magyar népszámlálási gyakorlattal ellentétben a csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatokat közölt, s így a jelentős részben magyar ajkú zsidóság külön kategóriába került. Ezzel magyarázható, hogy 1910-ben nem tartalmaznak a zsidóságra vonatkozó adatokat a nemzetiségi és anyanyelvi statisztikák, 1921-ben viszont nyolcvanezer zsidót tartanak nyilván a mai Kárpátalja területén. A csehszlovák időszakban a kárpátaljai magyar pártok nyíltan adtak hangot azon véleményüknek, hogy a magyarság lélekszámának csökkenését elsősorban a zsidóság „elkülönülése” okozta. A *Kárpáti Magyar Hírlap* 1935. május 5-i

számában közölt felhívás például így fogalmaz: „Testvéri szavunk a kárpátaljai zsidó vallású magyarsághoz! [...] Zsidó vallású magyar testvérek! Itt az utolsó óra! Térjete vissza abba az őslakos közösségbe, amely a ti éltető elemetek is! Helyezkedjete vissza a Magyar Nemzeti Párt politikájának alapjára!”

A nemzetiségi viszonyok megváltoztatását segítette elő az is, hogy a csehszlovák hatóságok a földreform keretében több úgynevezett cseh és ruszin kolóniát hoztak létre az egykori nagybirtokok helyén, főként Kárpátalja magyarok lakta déli területén. Bár az 1938-as első bécsi döntést követően a cseh kolóniák lakosainak legnagyobb része elhagyta a Magyarországhoz visszakerült vidéket, helyükre később ruszin/ukrán lakosokat költöztettek a szovjet hatóságok. Vagyis a csehszlovák demográfiai politika máig hatóan befolyásolta Kárpátalja nemzetiségi viszonyait. A mai Kárpátalja déli, délnyugati részén, főként magyarok lakta falvak gyűrűjében így jött létre például Sztrázs, Dimicső, Danyilovka, Cservona és Oroszgejőc a mai Ungvári járásban, Szvoboda, Badó, Újbótrágy, Kastanovo és Tasnád a Beregszászi járásban, vagy Alsókerepec a Munkácsi, Puskindo pedig a Nagyszőlősi járás területén.

A régió nyelvi helyzetében az alkotmányban megígért ruszin autonómia megvalósítása hozhatott volna jelentős változást. Ám erre csak 1938. október 11-én került sor, amikor a prágai kormány végre megerősítette Podkarpatszka Rusz közel húsz éve ígért autonómiáját, és megalakul az első autonóm kormány Bródy András miniszterelnökkel az élén. Ám Bródy kormánya hamarosan, már október 26-án átadja a helyét a következő, Avgusztin Volosin vezette kormánynak.

Az autonómia kapcsán mindvégig vita témája volt annak nyugati határa. A ruszin politikusok azt szerették volna, ha az autonóm régióhoz tartoznának Szlovákia keleti területei is, egészen a Poprád folyóig, ahol a ruszin lakosság aránya magas volt. Ám a prágai kormányzat ezeket a területeket nem szándékozott az autonóm régióhoz csatolni. Az itt élő ruszin lakosság nagy része mára fokozatosan elszlovákosodott; a nyelvüket és identitásukat őrzők részben ukránnak, részben ruszinnak vallják magukat.

A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig Volosin kormánya az ukránt vezeti be az autonóm régió államnyelveként.

1939. január 1-jétől a Volosin-kormány újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a Kárpáti Ukrajna megnevezés használatát a Podkarpatszka Rusz elnevezés mellett.

Miközben a magyar hadsereg csapatai megindulnak Kárpátalja még Csehszlovákia részét képező területei, vagyis Podkarpatszka Rusz visszafoglalására, 1939. március 14-én Avgusztin Volosin Huszton kikiáltja a független állam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét. Másnap, míg a magyar csapatok folyamatosan nyomulnak előre Huszt felé, megtartja első és egyetlen ülését a független ukrán állam törvényhozása. Az ülésen megerősítik a szuverén állam kikiáltását, melynek államnyelve az ukrán. De az önálló államiság megszervezésére már nincs esély, a magyar hadsereg még aznap átveszi az uralmat Huszton, s befejezi Kárpátalja katonai megszállását.

3.3. Nyelvi irányzatok

A nyelvpolitika és a nyelvi tervezés a nyelvtudományi szakirodalomban általánosan használt fogalmak, ám a közöttük lévő viszonyt különböző szerzők különbözőképpen értelmezik. Ez azzal függ össze, hogy mindkettő háttérben a nyelvi pluralizmus áll: a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés is két (vagy több) nyelv vagy egyazon nyelv több nyelvváltozata közötti viszonyt, kapcsolatot befolyásolja, szabályozza. A nyelvpolitikát általában a nyelvi viszonyokba történő ideológiai háttérű politikai beavatkozásként értelmezik, a nyelvi tervezést pedig (részben) ennek a végrehajtásaként. A nyelvpolitika az államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit határozza meg. A nyelvpolitika ebben az értelmezésben többnyelvű környezetben az egyes nyelvek nyilvánosságbeli szerepét, használatát és funkcióját határozza meg. A nyelvi tervezés pedig az ún. „belső” nyelvpolitika, amely a nyelvi-nyelvtani normákat, a helyesírást, a nyelvnek az oktatásban való megjelenését szabályozza.

A nyelvi tervezésnek a nyelvi normára irányuló tevékenysége során négy alapvető lépést szoktak elkülöníteni. Az első lépés annak a nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a kiválasztása, amelyet irodalmi nyelvként/nyelvváltozatként használni kívánnak. A következő a kodifikáció: azoknak a nyelvi „törvénykönyveknek” (helyesírási szabályzat és szótár, értelmező szótár, az irodalmi nyelv grammatikája) a megalkotása, melyek rögzítik az irodalmi nyelv normáit. A harmadik lépés az elterjesztés: a kiválasztott és kodifikált norma használatát támogatni kell, s el kell érni, hogy a beszélő közösség használja ezt a nyelvváltozatot, nyelvi mintaként ennek a normáihoz igazodjon. Erre a legalkalmasabb a kiválasztott és kodifikált nyelv vagy nyelvváltozat oktatásban való bevezetése. Végül a negyedik lépés a kiválasztott, kodifikált és elterjesztett norma folyamatos gondozása. A nyelv ugyanis folyamatosan változik, és a nyelvi normának is igazodnia kell ehhez. Időről időre újabb szótárakat, helyesírási szabályzatokat, nyelvtanokat kell szerkeszteni és kiadni, vagyis az irodalmi nyelv normáit a változó nyelvhez kell igazítani.

A mai Kárpátalja területén a Csehszlovák Köztársaság keretében a hatóságok lehetővé tették a ruszin nyelv hivatalos funkciókban való használatát az abszolút ruszin többségű régióban, annak ellenére, hogy az autonómia a gyakorlatban nem valósult meg. Nyelvpolitikai szempontból tehát a vidék többségi lakosságát alkotó szlávok nyelve hivatalos nyelvként, az államnyelvvél (a csehszlovák nyelvvel) gyakorlatilag egyenrangúan használható volt. Az ezt megelőző korszak államnyelve, a magyar szintén használható volt a hivatali életben azoknak a járásbíróságoknak a területén, ahol a magyar lakosság aránya elérte a 20%-ot. S bár a régióban használatos nyelvek nyelvpolitikai helyzetével sem a ruszinok, sem a magyarok nem voltak teljes mértékben elégedettek, a korszak legfőbb nyelvi problémáját nem nyelvpolitikai, hanem a nyelvpolitikával szoros összefüggésben álló nyelvtervezési kérdések okozták. Elsősorban az, hogy a régióban hivatalos nyelvként használatos úgynevezett ruszin nyelvnek három irodalmi változata volt használatos ebben a korszakban a kulturális és közéletben, valamint az oktatásban.

A helyi szláv lakosság legfőbb nyelvtervezési problémája ebben az időszakban az egy-egy nyelvi irányzat hiánya volt. A kárpátaljai szlávok körében már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi irányzat törekvései keresztezték egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes a nyelvszemlélet. Ekkoriban három nyelvi irányzat különít-

hető el Kárpátalján: a ruszofil (nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil. A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét. Vagyis a tárgyalt korszakban nem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az irodalmi nyelv funkcióit.

1918 előtt a magyar hatóságok a ruszin irányzatot támogatták. Az irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (azaz a helyi nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilek elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszky Hiadort. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása és kodifikálása volt.

Az önálló ruszin nép elméletének háttérében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. „A hely, a viszonyok s hosszú idők történelmének eseményei oly átalakító hatással voltak” a helyi ruszinokra, vallja 1913-ban *A magyar oroszokról (Ruthének)* címmel a Nemzetiségi Ismertető Könyvek sorozatban megjelent monográfiájában Szabó Oreszt, hogy „a nyelvbeli és vallásbeli nagy hasonlóságokon kívül egyáltalában nem maradt más kapocs, mely e népet északi rokonaival összekötné. [...] a földrajzi fekvés teljesen izolálja az oroszokat a Kárpátokon túl lakó testvéreitől, mert egész élete és működése a vízválasztó hegyeken innen terjed, a folyókon lefelé, be az országba s nem a határok felé és azon túl!” Az északkelet-magyarországi és galíciai szlávok nyelve között Szabó egyértelmű hasonlóságokat fedez fel, ám ez szerinte „nem azt jelenti, mintha a magyarországi kisorosz nyelv csak a galiciainak egyik tájszólása lenne”.

A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint a ruszin irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyaron”-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. És bár az 1935. október 6-án induló *Неделя* [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

A terület Csehszlovákiához kerülése után a ruszofil és az ukranofil irányzat vetélkedett egymással. A prágai kormány kezdetben a helyi szláv értelmiséget megosztó mindkét, ellentétes orientációjú, irányzatot támogatta. Az első a (nagy)orosz irodalmi nyelv kárpátaljai alkalmazását tartotta célszerűnek, az utóbbi az ukrán irodalmi nyelv bevezetését tekintette céljának.

A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az észak-keleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz). A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az orosz irány hívei Svájc német ajkú régiójához hasonló jellegű nyelvi helyzetet képzeltek el. Ez – a nyelvészeti szakirodalomban diglossziának (görög: kétnyelvűség) nevezett nyelvi szituáció – a svájci gyakorlatban azt jelenti, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános közegekben (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek ennek a példának megfelelően a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközüül a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz nyelv bevezetéséhez.

Az ukranofileknek az szolgált elméleti háttérül, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot különösen a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták.

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz irodalmi nyelv kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a huszadik század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt. Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal.

Az orosz és az ukrán orientáció egyik első nyilvános összecsapására 1921-ben került sor. Husznai Igor eperjesi tanfelügyelő *Языковий вопросъ въ Подкарпатской Русі* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján. Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák-lengyel kitalációnak nevezte. A ruszinofil irányzatot a szűk területi érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként értékelte. Volosin Avgusztin *О письменномъ язѣци підкарпатськихъ русинів* [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére. Egyértelműen állást foglalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett.

Az ukrán és orosz irányzat között zajló küzdelem négy fontos szintéren folyt: a politikában, az oktatásban, a kulturális életet meghatározó lapok és folyóiratok hasábjain, valamint az egyházi életben.

Az ukranofilek legfőbb intézményi hététerét az 1920-ban alapított Proszvita Társaság jelentette, valamint a *Науковий Збірник* [Tudományos gyűjtemény] címmel kiadott folyóirat. Maga az irányzat a 19–20. század fordulóján jelentkezett. Ellenpólusa az 1923-ban létrehozott ruszofil Duchnovics Társaság volt, illetve a *Карпатський Край* [Kárpáti vidék] (1923–1924) és *Карпатський Свет* [Kárpáti világ] (1928–1933) címmel megjelenő folyóiratok. Mindkét társaság megpróbált hatást gyakorolni a helyi kulturális életre, és folyóiratai révén igyekezett meghonosítani a régióban az ukrán, illetve az orosz irodalmi nyelvet. A Proszvita tagjainak jelentős része ukránként határozta meg önmagát, szemben a Duchnovics Társaság tagjaival, akik főként ruszinnak vallották magukat.

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. A Pedagógiai Társaság [Педагогічна Громада] (1929-től) az ukranofil, a Tanítói Egyesület [Учительское Общество] (1921-től) a ruszofil pedagógusokat tömörítette elsősorban.

Az oktatás területén a nyelvtervezés négy alapvető lépése közül három következtében is folyt a küzdelem az irányzatok között. A kiválasztásban az egyik az ukrán, a másik az orosz irodalmi nyelv mellett döntött. A kodifikációban az iskolai oktatásban használt grammatikák játszottak lényeges szerepet, hiszen az iskola alakítja a későbbi felnőttek nyelvi viselkedését, nyelvhasználati szokásait, normatudatát, helyesírását. Végül azzal, hogy melyik nyelvet választották az oktatás tannyelvéül, egyben az elterjesztés terén is jelentős eredményeket értek el. Az irányzatoknak az oktatás terén való küzdelmét megkönnyítette, hogy a csehszlovák hatóságok lehetővé tették az anyanyelvi oktatást a köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek képviselői számára. A prágai kormányzat támogatta ugyan a csehszlovák nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is.

12. táblázat. A népiskolák adatai Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben

	<i>Aránya az 1930. évi cenzus alapján</i>	<i>Iskola</i>		<i>Osztály</i>		<i>Tanító</i>		<i>Tanuló</i>	
		<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>
Ruszin	60,80	465	60,47	2.207	67,47	2.069	66,08	102.152	69,64
Csehszlovák	4,73	158	20,55	613	18,74	618	19,74	22.178	15,12
Magyar	15,93	118	15,34	365	11,16	363	11,59	18.171	12,39
Német	1,74	17	2,21	39	1,19	34	1,09	1.818	1,24
Zsidó	12,51	7	0,91	16	0,49	16	0,51	741	0,51
Rómán	1,81	4	0,52	31	0,95	31	0,99	1.620	1,10
<i>Összesen</i>		<i>769</i>	<i>100,00</i>	<i>3.271</i>	<i>100,00</i>	<i>3.131</i>	<i>100,00</i>	<i>146.680</i>	<i>100,00</i>

Összeállítva az alábbiak alapján: Клима Виктор: „Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси.” // *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936.* / Ред. Э. Бачинского. – Ужгород, 1936. – С. 103.

13. táblázat. A polgári iskolák adatai Podkarpatszka Ruszban az 1935/1936-os tanévben

<i>Polgári iskolák</i>	<i>Iskola</i>		<i>Osztály</i>		<i>Tanító</i>		<i>Tanuló</i>	
	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>	<i>szám</i>	<i>%</i>
Ruszin	18	29,03	125	49,60	151	52,07	5.311	52,77
Csehszlovák	17	27,42	100	39,68	108	37,24	3.626	36,03
Magyar	24	38,71	24	9,52	28	9,66	988	9,82
Német	3	4,84	3	1,19	3	1,03	139	1,38
<i>Összesen</i>	<i>62</i>	<i>100,00</i>	<i>252</i>	<i>100,00</i>	<i>290</i>	<i>100,00</i>	<i>10.064</i>	<i>100,00</i>

Összeállítva az alábbiak alapján: Клима Виктор: „Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси.” // *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936.* / Ред. Э. Бачинского. – Ужгород, 1936. – С. 103.

Nem szerepel a statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés. Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban orosz, másokban ukrán nyelven oktattak, s voltak olyan iskolák is, ahol a helyi nyelvjárást használták tannyelvűként. A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét, az ukranofilek pedig Iván Panykevics grammatikáját részesítették előnyben. A nyelvkönyvek nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvtan sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv irodalmi változatával.

Az ukrán irányzat képviselői fokozatosan egyre nagyobb teret nyertek az iskolákban. Ennek fő oka a tanítók nyelvi irányultságában keresendő. Amikor a régió Csehszlovákiához került, a magyar tanítók egy része elhagyta a vidéket. Az ottmaradt pedagógusok közel fele azonban vagy nem kapott állampolgárságot, vagy pedig (674 tanítóból 379) nem tette le a hűségesküt, így nem taníthatott. A pedagógushiányt főként a Galíciából és a Dnyeper-menti Ukrajnából érkező, ukrán orientációjú emigránsok pótolták. Az oktatásban uralkodó kaotikus nyelvi állapotokat jellemzi, hogy Panykevics ukrán nyelvtanának első, 1927-es kiadása még a galíciai ukrán nyelvjárást ötvözte a helyi dialektusok jellemzőivel, az 1936-ban megjelent második kiadás azonban már jelentősen eltávolodott a helyi nyelvjárásoktól, és közeledett az ukrán irodalmi nyelv normái felé.

A csehszlovák hatóságok kezdetben mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a ruszin mozgalommal szemben. Egy idő után azonban Prága úgy akarta megoldani a régió összetett nyelvi helyzetét, hogy 1937-ben népszavazást rendelt el arról, hogy melyik grammatikát használják a ruszinok iskoláiban. A referendum nem érintette az egész Podkarpatszka Rusz területét, és eredményei is ellentmondásosak lettek. Összesen 427 iskola vonatkozásában bonyolították le a népszavazást. A megkérdezettek 73%-a Szabó Eumén ruszofil grammatikája mellett voksolt, míg Iván Panykevics ukrán nyelvtana mellett csak 27% szavazott. Az önálló ruszin nép elvét hirdető és az orosz nyelv irodalmi nyelvűként való használatát célul kitűző értelmiségiek győzelemként értékelték a szavazás eredményét. Az ukrán irányzat képviselői azonban megkérdőjelezték a népszavazás hitelességét és jogosságát, s nem fogadták el annak végeredményét. A referendumnak végül az oktatás nyelvére vonatkozó kézzelfogható következménye nem lett. Ugyanakkor az ukranofil irányzat híveit a csehszlovák kormányzattal szembeni fellépésre, a minél nagyobb önállóság kivívására sarkallta.

A Volosin-kormány egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. 1938. december 12-től a kormány rendelete értelmében az ukrán lett Podkarpatszka Rusz hivatalos nyelve, illetve az oktatásban is az ukrán nyelv helyzetét erősítették meg. 1939 márciusában a független kárpátukrán állam kikiáltásakor az ukrán államnyelvi rangot kapott.

A csehszlovák nyelvpolitika demokratikusabb rendelkezései és az autonómia gyakorlati megvalósulása akár jelentős előrelépést is hozhatott volna a régió nyelveinek fejlődése és az összetett nyelvi helyzet rendezése terén. Ám Csehszlovákia egészen 1938-ig elodázta az autonómia bevezetését. Az autonómia-mozgalom révén juthatott el a korszak végére a régió szláv lakossága ahhoz, hogy kikiáltssa a független ukrán államot. Kétségtelen, hogy az ukrán irányzat erőteljes jelenléte az oktatásban, illetve a kárpátukrán állam függetlensége felé tett lépések hatással voltak a vidéken élő szláv lakosok identitására, valamint nyelvének, nyelvi tudatának fejlődésére is.

14. táblázat. A kárpátaljai nyelvi irányzatok nyelvtervezési szempontból

	<i>Ruszinofil</i>	<i>Ukranofil</i>	<i>Ruszoofil</i>
Kiválasztás	Új irodalmi nyelv a helyi nyelvjárások alapján.	Ukrán.	Orosz.
Kodifikáció	Szépirodalmi és tudományos publikációk, cikkek révén fokozatosan haladni az irodalmi norma megszilárdítása felé.	Grammatikák révén meghonosítani az ukrán irodalmi nyelvet (pl. Iván Panykevics nyelvtana).	A már kodifikált orosz irodalmi nyelv átvétele, ill. Szabó Eumén grammatikája.
Elterjesztés	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, lapok, folyóiratok.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, politikai és közélet.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet.
Kidolgozás	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.

4. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944)

4.1. A Kárpátaljai Kormányzóság lakosságának etnikai összetétele

A Kárpátaljai Kormányzóság területén 1939. július 16–24. között vagyon- és népesség-összeírást végeztek. Ennek adatai alapján a régió 12.061 km²-nyi területén 667.561 fő élt. Abszolút többséget alkottak a ruszinok-ukránok (a hivatalos állami terminológia szerint: magyaroroszok). A legnagyobb kisebbséget nem a magyarok, hanem a jiddis anyanyelvűek alkották. A lakosság vallási megoszlása a következő volt: görög katolikus 61,9%, ortodox (pravoszláv) 17,2%, izraelita 12,1%, római katolikus 6%, református 2,2%, egyéb 0,6%.

15. táblázat. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság lakosságának anyanyelvi összetétele 1939 nyarán

	<i>Száma</i>	<i>Aránya (%)</i>
Ruszin	498.290	74,64
Magyar	57.562	8,62
Jiddis	61.092	9,15
Szlovák	24.818	3,72
Román	14.464	2,17
Német	9.340	1,40
Egyéb	1.995	0,30
<i>Összesen</i>	<i>667.561</i>	<i>100,00</i>

Összeállítva az alábbiak alapján: 1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Budapest, 1940, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.